

Mitä kustannus on päätöksentekijälle valintatilanteessa?

Vaihtoehtokustannuksen tulkinta subjektivismissa ja objektivismissa¹

Esa Hyyryläinen

Artikkeli saapunut 28.9.2005. Hyväksytty julkaistavaksi 30.1.2006.

ABSTRACT

What cost is for a decision-maker in a choice setting? Subjectivist and objectivist notions of opportunity cost

The article elucidates interpretations of opportunity cost on the basis of ideas adopted from the Austrian School of economics, LSE cost theory, and James Buchanan's seminal *Cost and Choice*. The basic idea of opportunity cost is relentlessly connected to choice between alternatives. Hence it lies at the core of decision-making as a form of rational human action. The opportunity cost for any chosen alternative is the second-best choice which was rejected when the actual choice was made. If markets are available, and assumed to be in full equilibrium, an objectivist often makes use of market prices of rejected alternatives as measures of cost. Originally costs were relentlessly related to production. Alternatively, costs can be related to individually anticipated benefits. This is the notion of strict subjectivism, and also the notion of subjective interpretation of cost within objectivist mainstream of economics. Subjectivist approach dates costs at the moment of actual choice, and believes that costs are borne exclusively in the mind of decision-makers. In consequence, it maintains that costs can only be evaluated by those who are making subjective valuations on costs and benefits as decision-makers. Subjective approach denies this interpretation, and

maintains that individual anticipation is more predictable as subjectivist notion thinks, and consequently possible to be understood and evaluated by outsiders. The subjectivist interpretation of cost is a valuable theoretical basis for scholars who primarily want to understand the rational logic of human decision-making. Approximately the same applies to subjective understanding of cost. Consequently, if main research interests lie in working out how resources are actually employed, this problem lies within the domain of the objectivist interpretation of cost.

Key words: decision-making, cost, opportunity cost, subjectivism, objectivism

TAVOITE

Tarkastelen tässä artikkelissa päätöksentekoon kiinteästi kuuluvassa valintatilanteessa ilmenevää kustannuskäsitystä. Teen sen hyödyntäen objektivismiin ja subjektivismiin vaihtoehtokustannuksesta muodostamien näkemysten vastakkainasettelua, painottaen tässä tarkastelussa

---

¹ Lämpimät kiitokset lehden kahdelle anonyymille refereelle, joilta sain palautteena todella motivoivan yhdistelmän kiitosta, kannustusta, kritiikkiä ja kehittämisideoita. Otin näistä huomioon minkä voin. Osan pistin korvan taakse odottamaan. Luulenpa että näistä näkökohdista on runsaasti apua jatkotutkimusta suunnattaessa

erityisesti subjektivismiin käsitystä kustannuksen luonteesta. Vaihtoehtokustannuksella tarkoitetaan parhaan päätöksentekotilanteessa valitsematta jääneen vaihtoehdon kustannusta. Se voidaan kuitenkin ymmärtää varsin eri tavoin, joten keskeisten käsitysten vertailuasetelmalle syntyy hyvät edellytykset. Tavoitteeni on eri näkemysten vertailun kautta yrittää jonkin matkaa aukaista kustannuskäsitteen näennäisiä itsensänselvyyksiä ja samalla esitellä mahdollisuuksia sen ymmärtämiseen eri tavoin.

Hallinnon tutkimuksessa kustannuksen käsitteessä on runsaasti hyödyntämätöntä potentiaalia. Tämä artikkeli on osa omaa oppimisprosessiani kustannuskäsitteen tuottaneen ja sitä jalostaneen tutkimuksen suhteen. Valtaosaltaan olemassa oleva tutkimus on luonteeltaan taloustieteellistä. Muillekin tieteille on toki tutkimuksen kentässä sijaa. Hallintotieteelliselle tutkimukselle on tarvetta erityisesti siksi, että kustannukset sijoittuvat ilmiönä tukevasti hallinnon ja talouden rajapinnalle. Vaikka ne miten ymmärrettäisiin, niin ne edustavat julkisjohtamisessa jatkuvasti merkitystään nostanutta taloudellista elementtiä. Ilman tätä taloudellista elementtiä ei modernia julkisjohtamista voida kunnolla ymmärtää. Sen verran keskeinen asema sille on mm. valtavirraksi muodostuneessa NPM-doktriinissa muodostunut.

Tarkastelen kustannusten ilmenemistä juuri valintatilanteessa siksi, että tämä auttaa paremmin ymmärtämään rationaalisten yksilöiden toimintaa päätöksentekotilanteessa. Minua kiinnostaa yleisesti se kuinka vähintäänkin rajoitetusti rationaaliset yksilöt toimivat erilaisissa päätöksentekotilanteissa, erityisesti johtamiseen liittyvissä päätöksentekotilanteissa. Johtaminen on pitkälle päätöksentekoa, ja päätöksenteko on pitkälle valintojen tekemistä. Siksi julkisjohtamisen tutkiminen on minulle väistämättä myös valintojen tekemisen tutkimista. Valinnoissa realisoituu aina logiikka jonka mukaisesti esimerkiksi kahdesta vaihtoehdosta valitaan toinen, ja samalla hylätään toinen. Jonkinlaiseen hyötyjen ja kustannusten arvioimiseen sen täytyy perustua, vaikka mitään erityistä kustannus-hyöty-analyysia ei valintatilanteen hahmottamiseksi tehtäisikään. Asetankin siksi itselleni pohdittavaksi kysymyksen miten tätä valitsemisen logiikkaa voisi ymmärtää paremmin? Tämä artikkeli edustaa vastauksien hakemista tähän kysymykseeni. Tällä kertaa parempaa ymmärrystä

tavoitellaan asettamalla kustannus tarkastelun keskiöön.

NÄKEMYKSIÄ KUSTANNUKSEN LUONTEESTA

Osalle tutkijoista kustannukset ovat objektiivisesti havaittavissa ja mitattavissa olevia asioita, joille voidaan usein antaa jokin rahamääräinen mitta. Varsin usein kustannuksesta puhuttaessa ne ymmärretään nimenomaan tällaisena rahamääräiseksi taipuvana objektiivisena ilmiönä. Kustannusten tunnistamisen, ymmärtämisen ja laskemisen nimissä puhutaan yleisesti esimerkiksi kokonaiskustannuksista, yksikkökustannuksista, kiinteistä kustannuksista, vaihtuvista kustannuksista, rajakustannuksista ja uponneista kustannuksista. Kaikilla niillä on oma täsmällinen merkityksensä kustannuksista kiinnostuneiden laskentatoimen, talousjohtamisen ja taloustieteen tutkijoiden kielessä ja heidän tutkimassaan käytännössä. Yhteinen nimittäjä kaikille edellä mainituille kustannuskäsitteille on huomion kiinnittäminen resurssien käyttämiseen. Kaikki edellä luetellut kustannuskäsitteet ilmentävät jollakin lailla vakiintuneita tapoja ymmärtää, arvioida ja myös laskea resurssien käyttöä.

Laskentatoimen kieltä tutkinut Ari Manninen nostaa esille sen, ettei resurssien käyttämisestä puhuta vain ja ainoastaan kustannuksina. Myös termit meno ja kulu viittaavat resurssien käyttöön, mutta hieman eri merkityksissä. Menoa voidaan aina arvioida kysymällä yksinkertaisesti "paljonko se maksoi?" Kulu arvioitaessa vastaava kysymys kuuluu puolestaan "onko tämän asian kuluksi ymmärtäminen ja kirjaaminen tehty sääntöjen mukaisesti?" Kustannusten osalta relevantti kysymys kuuluu Mannisen mukaan "mitkä uhraukset ja miten arvostettuina tulisi ottaa huomioon toimenpiteen X kustannuksina?". (Manninen 2001, 43-45)

Kustannuksen voi erottaa käsitteenä resurssien kulumisesta kokonaan. Kustannus on tällöin yhteydessä yksilöiden subjektiivisiin arvostuksiin. Pääsääntöisesti käsittelen tässä artikkelissa kustannuskäsityksiä, joissa asioiden arvo ja sitä myöten kustannukset määräytyvät subjektiivisten tekijöiden kautta. Kustannuksesta esitettyjen eri päänäkemysten ymmärtämiseksi on hedelmällistä hyödyntää kahta käsitteparia - objektiivinen vs. subjektiivinen ja objektivistinen vs. subjek-

Taulukko 1. Keskeiset käsitykset kustannuksesta

	Kustannus luonteeltaan objektiivinen	Kustannus luonteeltaan subjektiivinen
Kustannuskäsitys objektiivinen	Klassisen taloustieteen kustannuksen yhteyttä tuotantokustannuksiin korostava näkemys.	Taloustieteen uusklassisen valtavirran puitteissa syntynyt kustannuksen yhteyttä markkinoilla esiin tuleviin subjektiivisiin arvostuksiin korostava näkemys.
Kustannuskäsitys subjektiivinen		Itävaltalaisen teorian puitteissa syntynyt kustannuksen yhteyttä subjektin muilta tietämättömissä oleviin subjektiivisiin arvostuksiin korostava näkemys.

tivistinen - erottamaan eri kustannuskäsityksiä toisistaan. Nämä kaksi käsitteellistä erottajaa riittävästi voidaan hahmottaa kolme eri näkemystä kustannuksista (Taulukko 1).

Objektiivinen kustannus on silloin kun se viittaa resurssien kulumiseen, subjektiivinen silloin kun erilaisten asioiden (uhrauksen) arvon katsotaan syntyvän subjektien preferenssien kautta. Kun kustannus ymmärretään objektiivisena, kustannuskäsitys on väistämättä aina objektiivinen. Subjektivismi ei tällöin ole mahdollinen kanta lainkaan. Kustannus ymmärretään aina jollakin lailla konkreettiseksi ja mitattavissa olevaksi ilmiöksi. Sen sijaan kustannuksen ymmärtäminen subjektiivisena ei välttämättä edellytä ainakaan jyrkkää subjektivismia lähtökohdaksi. Subjektivistinen kustannus on sekä valtavirran talousteorian subjektiivisen arvoteorian, että valtavirtaan kriittisesti suhtautuvasta itävaltalaisesta teoriasta ammentavan subjektiivisen kustannuskäsityksen lähtökohtana. Silti näiden välillä on melkoinen kuilu. Valtavirran puitteissa pysyttäessä jyrkkään subjektivismiin ei ole mahdollisuutta mennä, koska se suurelta osin kyseenalaistaisi valtavirran tavan ymmärtää taloudellisia ilmiöitä. Tämä kyseenalaistava subjektivismi taas on tyyppillistä valtavirran itävaltalaiseen teoriaan perustuvassa kritiikissä, joka ylenkatsoo mahdollisuutta hankkia objektiivista dataa taloudellisen päätöksenteon mahdollistamiseksi

Subjektivismi on yleisesti kanta, jonka väittää

että pohjimmiltaan yksilöiden yksityinen kokemus on ainoa tiedon lähde maailmassa (Shand 1990, 19). Friedrich Hayek (1952, 26-27) kuvaa tätä asennetta oheisella tavalla: "Itse asiassa useimmat sosiaalisen tai inhimillisen toiminnan kohteet eivät ole 'objektiivisia faktoja' sillä erityisellä kapealla tavalla jonka mukaan termiä käytetään Tieteissä (...). Siinä määrin kun kyse on ihmisten toiminnasta, asiat ovat mitä toimivat ihmiset ajattelevat niiden olevan". Toisaalla Hayek (1971, 30) selventää edelleen subjektivismiaan: "Mikä tahansa lähestymistapa, (...), joka tosiasiasa alkaa oletuksesta että ihmisten tieto on yhtenevä objektiivisten faktojen kanssa, systemaattisesti jättää ulos sen mitä päätehtävämme on selittää."

Subjektivismi muodostaa perustan Hayekin ankaralle suunnittelujärjestelmien kritiikille, josta hän ja itävaltalainen teoria yleisemminkin ovat tulleet tunnetuiksi. Suunnittelujärjestelmien perustana ovat aina sellaiset objektiiviset taloudelliset faktat, joita Hayek ei subjektivismia korostavana itävaltalaisena katso lainkaan mahdolliseksi. Näin hän itse kuvaa päätöksenteon perustana olevien faktojen objektiivisuuteen liittyvää ongelmaa (Hayek 1998, 134): "...siitä harhaluulosta johtuen, että makrokansantaloustiede on sekä toteutettavissa että hyödyllinen (...), monet käsitykset jotka hallitsevat nykyisiä hallintomiehiä ja poliitikkoja, perustuvat yhä sellaisten taloudellisten ilmiöiden kuten arvo ja hinnat naiiveille selityksille,

selityksille jotka turhaan yrittävät selittää sellaisia ilmiöitä objektiivisina tapahtumina, jotka ovat riippumattomia inhimillisestä tiedosta ja pyrkimyksistä. Sellaiset selitykset eivät voi tulkita kaupan ja markkinoiden toimintaa, ja antaa arvoa niiden välttämättömyydelle, suuren ihmismäärän tuotannollisten ponnistusten yhteensovittamisessa.”

Oma tutkijan positioni lähtee tässä artikkelista subjektiivisesta tavasta ymmärtää kustannus. Minua myös kiehtoo subjektivismi ajattelutapana, mutta jyrkässä muodossaan se myös tuottaa minulle ongelmia tutkijana. Olen siksi tarkkailijana sen suhteen jossakin määrin kriittinen ulkopuolinen, jonka ei ole mutkatonta ymmärtää miten pitkälle menevää irtiottoa valtavirran taloustieteen näkemyksistä subjektivistinen kanta pohjimmitaan edustaa. Toisaalta olen ulkopuolinen taloustieteen osalta muutenkin. Kiinnostukseni sen kysymyksiin rajoittuu niihin ilmiöihin, joissa siirtyminen toisen tieteenalan alueelle auttaa paremmin ymmärtämään omalle tieteenalalleen tärkeitä kysymyksiä. Tässä siirtymisen perustele se, että kyse on koko ajan päätöksenteon tutkimuksesta. Vaikka tarkasteluni perustuu tällä kertaa vain kirjallisuuslähteisiin, otsikkoni kysymys voitaisiin ymmärtää hyvin myös empiirisenä kysymyksenä. Jos ja kun em. kysymykseen löytyy teoreettisesti tai empiirisesti sitä tarkastellessa hyvä vastaus, olemme samalla astuneet askeleen eteenpäin yrityksessä ymmärtää valinnan logiikkaa päätöksentekotilanteessa.

KUSTANNUS PÄÄTÖKSENTEOSSA

Tässä artikkelissa on kyse päätöksentekoteorian liittyvästä kustannuskäsitteen hyödyntämisestä. Päätöksentekoteorian sisällä erityisen huomion kohteena on sellainen päätöksenteon tarkastelu, jossa päätöksentekijää tarkastellaan vähintäänkin rajoitetusti rationaalisena yksilönä. Tällä alueella liikuttaessa, silloinkin kun tarkastellaan organisatorista päätöksentekoa, pyritään tarkastelu viemään niiden yksilöiden toimintaan, jotka viime kädessä valinnat organisaation puolesta ja nimissä tekevät. On luonnollisesti organisaation sisäisen työnjaon asia ratkaista se mistä yksilöistä kulloinkin puhutaan. Julkisohtamisen tutkijana minun päähuomioni saavat julkisorganisaatioiden johtajat, joilla on vastuu tärkeimmistä organisaatioidensa nimissä ja puolesta tehtävistä valinnoista, niissä puitteissa jotka poliittinen jär-

jestelmä jättää julkisorganisaatioissa päätettäväksi.

Päätöksentekotilanteen tulkitsen tavanomaiseen tapaan valintana valittavissa olevien vaihtoehtojen välillä. Kustannusta ja siihen liittyvää oletusta hyödyistä tarkastellaan tässä artikkelissa valinnan ratkaisevana tekijänä. Päätöksentekoteoriassa on rinnakkain kolme eri tulkintaa siitä kuinka valittavissa olevat vaihtoehdot löydetään. Joko ajatellaan pyrittävän selvittämään kattavasti kaikki vaihtoehdot vaikutuksineen ja kustannuksineen (ideaalista ja reaali maailmasta rationaalisisessa päätöksenteossa, ks. Banfield 1984), katsotaan valinnan jatkavan jaksottaisena lisäyksenä kutakuinkin aikaisempaa kurssia (Lindblom 1984) tai katsotaan näiden mallien piirteiden esiintyvän rinnakkain sekoittuneina (Etzioni 1984). Tässä artikkelissa esitelty lähestymistapa korostaa erityisesti valinnan tekevän yksilön omaa kokemusta vaihtoehtoja tuottavana ja rajaavana tekijänä. Tässä mielessä oletus rajoitetusta rationaalisuudesta on selvästi kuvassa mukana.

Päätöksenä mitä tahansa valintaa voidaan tarkastella kahdesta eri päätöksestä muodostuvaksi kokonaisuudeksi. Ensimmäinen päätös koskee tavoitteita tai päämääriä. Se asettaa suunnan toiminnalle ja muodostaa samalla perustan toiselle päätökselle. Toisessa päätöksessä kyse on sen vaihtoehdon valitsemisesta, jonka päätöksentekijä uskoo parhaiten johtavan tavoitteen tai päämäärän toteutumiseen. Kumpaakin päätöstä koskee joukko rajoitteita, joita voidaan analysissa joko ottaa huomioon tai olettaa pois. Subjektivistinen lähestymistapa ottaa lähtökohdaisesti huomioon että mahdollisia tavoitteita ja päämääriä on erilaisia, ja myös erilaisia käsitteitä siitä miten nämä päämäärät parhaiten saavutettaisiin. Siksi voi katsoa sen samalla ottavan varsin kriittisen näkemyksen inhimillisen toiminnan kaavamaisesta tulkintaa ja selittämistä kohtaan. Tällaisen kaavamaisen selittämistavan subjektivistinen kritiikki kohdistuu usein taloustieteen valtavirtaan, joskaan ilmeisesti ei aina erityisen oikeutetusti. (van Eeghen 1994, 153-54, ks. myös Self 1975, 150-155)

Subjektivistisen tulkinnan lähtökohdat löytyvät itävaltalaisesta talousteoriasta (mm. Menger, von Böhm Bawerk, von Wieser, von Mises, Hayek, Lachmann), London School of Economicsin kytkeytyvien tutkijoiden 1900-luvun ensimmäisen puoliskon kustannusteoriasta (mm. Wicksteed,

Robbins, Knight, Thirlby, Coase, Wiseman ja myös Hayek) sekä James Buchananin pienestä klassikosta *Cost and Choice* (Buchanan 1969). Kustannuksen luonne ymmärretään näissä kaikissa näissä menetettyjen mahdollisuuksien kautta ilmenevänä vaihtoehdokustannuksena. Jokaisen päätöksen tekeminen on samalla hukattu mahdollisuus. Jos esimerkiksi minun kaikki aikani menee opettamiseen, tekemättä jäävä tutkimus on tällöin opettamisen vaihtoehdokustannus. Kustannus ei siis olisi opetukseen kuluva aika ja vaiva, jotka varsin yleisesti arkielämässä kustannukseksi ymmärretään.

Taloudellinen ongelma kustannuksesta syntyy siitä, että tämä valinta tapahtuu niukkuuden vallitessa. Esimerkiksi käytettävissä oleva aika rajaa yliopiston tutkijoiden mahdollisuuksia sekä tutkia että opettaa maksimaalisesti. Aikapula johtaa kipeisiinkin valintoihin, ei kuitenkaan perusteetomiin valintoihin. Keskeinen peruste valinnoille on jonkinlainen käsitys kustannusten ja hyötyjen suhteesta. Niukkuus pakottaa pistämään vaihtoehdot järjestykseen, arvottamaan ne jollakin perusteella. Kustannusten pohtiminen ovat yksi tapa järjestykseen pistämiseksi. Ei kuitenkaan menneiden kustannusten, joilla ei arvottamiseen perustuvassa valinnassa ole merkitystä. "Siinä määrin kun arvottamisen toimi on kyseessä, menneet ovat ikuisesti menneitä" (Robbins 1952, 63).

Oleennaista arvottamiseen perustuvassa valinnassa on siinä ilmenevä suuntautuminen tulevaisuuteen. Valinta on teko, joka tehdään tässä ja nyt, niiden odotusten pohjalta joita valinnan tekevällä yksilöllä on eri vaihtoehtojen suhteen. Siksi sillä ei ole lainkaan varmaa perustaa, ainoastaan valinnan tekevän päätöksentekijän käsitys siitä että tehty valinta on paras mahdollinen jossakin tulevassa ajassa. Mikään toinen valinta ei valitsijan käsityksen mukaan siinä tilanteessa tehtynä tulisi johtamaan parempaan lopputulokseen kuin valituksi tuleva. "Kustannuksen selvittäminen, joka oikeastaan tarkoittaa mitkä harkituista vaihtoehdoista hylätään, pitää välttämättä sisällään arvottamisen. Päätöksentekijä, järjestäessään mahdollisuudet preferenssien tai merkityksen mukaan järjestykseen, toteuttaa jotain joka on perimmiltään arvottamista, arvoistaan preferoitua vaihtoehtoa enemmän kuin hylättävää vaihtoehtoa (Thirlby 1981, 140)."

Harold Robbinsin (1952, 16) määritelmän mukaan "taloustiede on tiede, joka tarkastelee

inhimillistä käyttäytymistä vaihtoehtoisia käyttötapoja omaavien tavoitteiden ja niukkojen keinojen suhteena". Robbinsin tapaan ymmärrettynä tieteenä taloustiede sulkee tavoitteet ulos analyysistä ja keskittyy sen jälkeen keskusteluun käytettävissä olevien keinojen mahdollisimman rationaalista käytöstä, niissä puitteissa kuin tämä nähdään mahdolliseksi. Näin hän kuvaa tätä positiotaan itse (emt. 24): "Taloustiede, kuten olemme nähneet, on kiinnostunut siitä käyttäytymisen aspektista joka nousee keinojen niukkuudesta annettuihin tavoitteisiin nähden. Tästä seuraa, että Taloustiede on täysin neutraali tavoitteiden suhteen; niinpä, siinä määrin kun minkään tavoitteen täyttäminen on riippuvaista niukoista resursseista, se on kuuluu taloustieteilijöiden kiinnostuksen kohteisiin."

Taloustieteen tutkimuksessa tehdään usein rationaalisuusoletus, jonka mukaan ihminen toimii johdonmukaisesti ja itseintressinsä mukaisesti (esim. Vanberg 2004). Tällöin hänen oletetaan pyrkivän toiminnassaan maksimoimaan hyödyn ja/tai minimoimaan kustannukset. Tällaisesta toiminnasta voidaan käyttää myös termiä ekonomisoiminen (taloudellistaminen). Jos tavoitteet otetaan annettuina, ekonomisoiminen on ymmärrettävissä käytettävissä olevien keinojen suhteuttamiseksi ulkopuolelta määrittyviin tavoitteisiin. Jos tarve on vain kustannuksien minimoimiseen, niin silloin päätöksenteossa haetaan kustannukseltaan vähäisintä niistä keinovaihtoehdoista, jotka toteuttavat yhtäläisesti asetetut tavoitteet. Korkeammat kustannukset puolestaan ovat päätösvaihtoehtoja harkittaessa siedettävissä vain silloin kun valittu keino toteuttaa asetettua tavoitetta matalammat kustannukset omaavia keinoja paremmin. Oikeastaan mitään muita vaihtoehtoja päätöksenteossa ekonomisoimiselle ei näin ajatellen ole.

Hallintotieteessä tehdyssä päätöksenteon tutkimuksessa selkeää minimointi- tai maksimointioletusta ei juurikaan tehdä yksilötasolla, vaikka hallintotiede on tieteenä virittäytynyt pohtimaan sitä kuinka niukat resurssit olisivat mahdollisimman hyvässä käytössä organisaatio- ja järjestelmätasolla. Hallintotiedettä voidaan pitää ekonomisointia korostavana tieteenä, mutta ei kuitenkaan samalla tavoin kuin valtavirran mikroaloustiedettä. "Homo sociologicus" on varmasti hallintotieteilijälle tyypillisempi tulkinta päätöksentekijäroolissa toimivasta yksilöstä kuin "homo oeconomicus". Esimerkiksi Juha Vartola

(2004, 117) arvioi kriittisesti Simonin kontribuutiota hallinnollisen päätöksenteon tutkimuksessa tällaisiin sosiologisemman ihmiskäsityksen lähtökohtiin pitäytyen seuraavalla tavalla: "Simonin teoria ei koskettele lainkaan sitä, mitä päätöksiä on tehty, vaan sitä, millainen on yksittäisen, yksittäisestä kontekstista abstrahoidun, "keskimääräisen" ja "historiattoman" organisaation päätöksentekomekanismien luonne". Vartola (emt.) omaksuu tiukan kannan Simonin teoriaan: "Hallinnollinen päätöksentekoteoria on ytimeltään voluntaristinen teoria, jossa yhteiskunnalliset rakenteet eivät lainkaan näyttäyty, koska ne on reduktionistisesti käännetty periaatteessa valintaa koskeviksi ongelmiksi". Molemmat moitteet voidaan kohdistaa myös tässä tarkasteltuihin subjektivistisesti ymmärrettyjen kustannusten tulkintoihin päätöksentekotilanteissa. Tässä mielessä niissä on sama tendenssi kuin Simonilla.

OBJEKTIVISTINEN TULKINTA VAIHTOEHTOISKUSTANNUKSISTA

Vaihtoehtoisuuskustannuksen käsite ei edellytä subjektivistista tulkintaa kustannuksen luonteesta. Varsin yleisesti vaihtoehtoisuuskustannus-idea ydintä valotetaan kirjallisuudessa Adam Smithin Kansojen varallisuudessa olleen metsästyksesimerkin avulla. Smith kirjoittaa teoksessaan näin: "Jos esimerkiksi metsästäjäkansan keskuudessa majavan tappaminen kysyy kaksi kertaa niin suuren työn kuin kauriin tappaminen, pitää luonnollisesti majavan vaihdossa vastata kahta hirveä, eli olla kahden kauriin arvoinen." (Smith 1933, 62) Tässä esimerkissään Smith luo perustaa ajatukselle, että kustannusten hahmottamiseksi olisi verrattava toimintaan sitoutuvia resursseja. Yhden majavan kustannus on hänelle kaksi kaurista, koska sen metsästäminen sitoo kahden kauriin metsästäminen mahdollistavat resurssit. Jos muut mahdollisesti asiaan vaikuttavat tekijät jätetään pois tarkasteluista, nuo kaksi kaurista ovat se hukattu mahdollisuus, joka majavanmetsästyspäätökseen liittyy.

Smithin käsitys edustaa vanhempaa objektivistista tulkintaa vaihtoehtoisuuskustannuksista. Jos luovutaan ajatuksesta, että hirvien ja majavien kustannus on kiinni metsästyskustannuksista, ja otetaan samalla huomioon toimijoiden subjektiviiset arvostukset, niin tilannetta voidaan arvioida kokolailla eri tavoin. Tämä on objektivis-

min puitteissa pysyvän subjektiviisen arvoteorian tapa ymmärtää vaihtoehtoisuuskustannus. Resursien kulumisen sijasta siinä on olennaista tietää se millaisia preferenssejä hirvien ja majavien suhteen ihmisillä on. Jos hirveä syystä tai toisesta arvostetaan enemmän kuin majavaa, niin se muuttaa tilanteen näiden välillä kokonaan toisenlaiseksi. Vaikka majavaa metsästää edelleen pidempään, niin sen arvo vaihdannassa on silti pienempi kuin hirven. Metsästämillä majavaa menettää siis enemmän kuin metsästäessään hirviä. Kun se myös on vaivalloisempaa kuin hirven metsästys, majavan metsästämisestä koutuva menetys on sitäkin isompi.

Esimerkiksi Armen Alchian (1969) on edustaa kantaa, jonka mukaan vaihtoehtoisuuskustannus voidaan arvioida rahamääräisesti. Hän perustelee tätä seuraavalla tavalla: "...koska hyödykkeet ovat keskenään vaihtoehtoisia lähteitä hyödyille, ja koska niiden keskinäinen vaihtoehtoisuus tulee mahdolliseksi rahalla tapahtuvassa vaihdannassa, menetetyt mahdollisuuden mittaaminen on mahdollista rahamääräisesti" (emt. 405). Alchian ottaa samalla myös selkeän kannan siihen miten tuotetun hyödykkeen rahamääräinen vaihtoehtoisuuskustannus määräytyy. Jos ja kun markkinat ovat käytettävissä, ja ne ovat tasapainotilanteessa, hyödykkeen tuottamisen vaihtoehtoisuuskustannus on kytköksissä tuotantopäätöstä tehtäessä menetetyt mahdollisuuden markkinahintaan. Kyse on hinnasta joka tällä menetetyllä mahdollisuudella olisi markkinoiden kautta tapahtuvassa vaihdannassa. Vaihdantaan perustuvassa markkinataloudessa kustannus perustuu tämän käsityksen mukaan näin ollen markkinoiden esille tuomiin arvoihin. (emt. 405).

SUBJEKTIVISTINEN TULKINTA VAIHTOEHTOISKUSTANNUKSISTA

Tunnetuimman täsmennyksen siitä mikä kustannuksissa on subjektivistista, on antanut James Buchanan (1969, 43; ks. Vaughn 2001, 703):

1. Kustannuksen synnyttää yksinomaan se joka päätöksen tekee, sitä ei voi siten siirtää tai määrätä toisille.
2. Kustannus on subjekttiivinen, se on siksi olemassa vain päättäjän tai valitsijan mielessä.
3. Kustannus perustuu ennakoiteihin, tämän vuoksi se on eteenpäin katsova tai ex ante-

käsite.

4. Kustannus ei koskaan realisoidu, koska kun valinta on tehty, torjuttu vaihtoehto ei ole enää mahdollinen.
5. Kustannusta ei voi valinnan tekijän ohella kukaan ulkopuolinen mitata, koska subjektiivista mentaalista kokemusta ei voida suoraan havainnoida.
6. Kustannus voidaan ajoittaa lopullisen päätöksen tai valinnan hetkeen.

Buchananille kustannus on aina hyötyyn liittyvä ulottuvuus. Objektivistinen teoria sen sijaan liittyy hänen mukaansa hyödykkeisiin. Objektivistinen teoria ilmentää kustannuksen käsitteellä sitä miten paljon ”hyvää” olisi voitu tuottaa resursseilla, jotka sitoutuivat päätöksessä toisalle. Sinällään objektivistille kustannus on tällöin olemassa riippumatta päätöksenteosta, eikä kustannusten valitsemisen ja kantamisen välillä ole mitään yhteyttä. Tällöin kustannusta voidaan myös suuremmitta ongelmitta arvioida ulkopuolisten toimesta. Esimerkiksi Smithin esimerkin metsästäjää ei tarvitse sen kummemmin analysoida ymmärtääkseen miksi majavien ja hirvien välillä on esimerkissä kuvattu yhteys. (emt. 43-44)

Subjektivistisessä tulkinnassa kustannus suhteutuu aina päätöksentekijän odotuksiin. Muita tiedon lähteitä ei subjektivismiin käsityksen mukaan ole kuin subjektit itse. Jokaisella päätöksentekijällä on erilaisia odotuksia edessään olevien vaihtoehtojen suhteen. Joku tai jotkut niistä näyttävät hyödyllisemmiltä ja/tai vähäkustannuksellisemmilta kuin toiset, sen tiedon pohjalta mikä päätöksentekijällä on. Valintapäätös tapahtuu tämän arvottamisen perusteella. Subjektivistisessä tulkinnassa tällöin nimenomaan Smithin esimerkin metsästäjät ovat avainroolissa. Majavien ja hirvien välillä on yhteys vain siinä määrin kuin metsästäjät valinnan tekevinä toimijoina sen yhteyden mielessään näkisivät. Yhteys on olemassa vain ja ainoastaan subjektiivisessa maailmassa, jossa yksilöt omakohtaisesti hahmottavat valittavissa olevien vaihtoehtojen hyötyjä ja haittoja.

Subjektivistinen tulkinta katsoo kustannuksen kestävän kustannuksena vain tämän varsinaisen päätöstilanteen ajan. Kun valinta eri vaihtoehtojen välillä on tehty, vaihtoehtoja ei enää ole olemassa, eikä myöskään niihin liittyviä kus-

tannuksia. Tilanne ei enää ole palautettavissa siihen mitä se oli ennen valintaan. Tämän vuoksi kukaan ulkopuolinen ei myöskään voi arvioida kustannusta jälkikäteen. Se ei ole tehtävissä, koska vain subjektin mielessä, ja juuri valintahetkellä olemassa oleva kustannus ei enää ole olemassa ja havaittavissa. Subjektivisen kokemuksen suora havainnoiminen ulkopuolisen toimesta ei jyrkän subjektivismin mukaan muutenkaan ole mahdollista. Se ei ole tiedettävissä.

G.L.S. Shackle (1969, 8-13) korostaa sitä, että vaikka päätöksentekijä kuvittelee vaihtoehtoihin liittyvät erot mielessään, kyse ei silti ole rajattomasta kuvittelusta. Päätöstilanteessa valittavissa olevien ja keskenään kilpailevien vaihtoehtojen kuviteltuihin vaikutuksiin liittyy hänen mukaansa mahdollisuuden kysymys. Päätösvaihtoehtojen vaikutuksien täytyy olla katsottavissa mahdolliseksi. Sen taas mikä on katsottavissa mahdolliseksi, määräävät päätöstilanteessa toimivien yksilöiden aikaisemmat kokemukset, se mitä he maailmasta tietävät ja mikä heidän kokemuksensa mukaan on mahdollista ja totta. Tähän mahdollisuuden arviointiin päätöksentekohetkellä vaikuttaa myös aika. Päätös tapahtuu aina nykyhetkessä, mutta se suuntautuu toimintana tulevaisuuteen. Sen vaikutukset ovat ajassa varsinaisen päätöksen jälkeen. Nykyhetkessä mahdolliseksi katsottavissa oleva rajaa tältä osin väistämättä tulevaisuutta. Tätä Shackle korostaa kuvatesaan päätöksen leikkaukseksi menneen ja tulevan välissä (emt. 3).

VALINTA TARKASTELUN KESKIÖSSÄ

James Buchanan ottaa erityisellä vakavuudella Coasen esiintuoman käsityksen, jonka mukaan ”kustannusten kattaminen ja voittojen maksimointi ovat perimmiltään kaksi tapaa ilmaista sama ilmiö” (Coase 1981, 108). Näin toteamalla Coase kytkee kustannuksen käsitteenä tiiviisti valintaan ja valittavissa oleviin vaihtoehtoihin. Jokainen mahdollisuuksien rajoissa oleva, mutta erilaisella valinnalla saamatta jäänyt voitto on tulkittavissa kustannuksena. Jos päätöksentekijän pyrkimyksenä ei ole voiton maksimoiminen, joudutaan toteamaan osan kustannuksista jäävän kattamatta. Vain voittoa maksimoiva käyttäytyminen johtaa tässä ajatustavassa kustannusten täydelliseen kattamiseen.

Buchanan on vakuuttunut siitä, että vain kun

talous toimii täydellisessä tasapainossa, menot heijastavat epäsuorasti vaihtoehtoiskustannuksia (Buchanan 1969, 49-50). Jos talous on epätasapainotilassa, näin ei enää ole asianlaita, koska tällöin eräät voitonmahdollisuudet eivät toteudu. Buchanan itse tulkitsee Hayekin ja muiden itävaltalaisen tapaan tätäkin kysymystä subjektivismista käsin. Hinta on tällöin signaali taloudelliselle toimijalle, joka yrittää toteuttaa omaa suunnitelmaansa joukossa vastaavalla tavalla toimivia yksilöitä. Hinta on edelleen yhteydessä kustannuksiin, mutta ei mitenkään objektiivisesti tai mekaanisesti, vaan päätöksentekijöiden ennakointeihin perustuvan toiminnan kautta. (emt. 49-50)

Shackle korostaa ennakkoinnissa syntyvää mahdollisuutta toimia luovasti ja "luoda" historiaa. Päätöksentekijä ei hänen näkemyksensä mukaansa punnitse vaihtoehtoja mekaanisesti, eikä menneisyys sanele tulevaisuutta. Hän kritisoi valtavirran taloustiedettä sen parissa omaksumista valinnan logiikan tulkinnasta varsin kovin sanoin (emt. 272-73): "Perinteisessä taloustieteessä kyse ei ole valinnasta, vaan toimimisesta välttämättömyyden mukaan. Taloudellinen ihminen tottelee järjen määräyksiä, seuraa valinnan logiikkaa. Hänen toimintansa kutsuminen valinnaksi on taatusti sanojen väärinkäyttöä, kun me oletamme että päämäärät jotka hän voi valita, ja valinnan kriteerit, ovat annettuja, ja keinot jokaiseen päämäärään tiedossa. Teoria joka kuvaa käyttäytymistä näiden oletusten kautta on rakenteen teoriaa, ei historian luomisen. Valinta on tällaisessa teoriassa tyhjää, ja perinteisen taloustieteen tulisi hylätä sana. Onko ainut vaihtoehto välttämättömän toiminnan teoriatteoriaksi? Pakotie, mitä olemme ehdottaneet, ei muodostu rationaalisuuden hylkäämisestä, eikä valittuun tavoitteeseen johtavien keinojen hylkäämisestä, vaan sen postulaatin hylkäämisestä että mahdolliset päämäärät ovat annettuja. Pakotie välttämättömyydestä, näin oletamme, on päämäärien luomisessa, ja tämä on mahdollista koska päämäärien, niin kauan kuin ne ovat mahdollisia ja alttiita hylkäämiselle tai omaksumiselle, on ehdottomasti oltava mielikuvituksen tai ennakkoinnin tuottamia kokemuksia, eikä ulkoisten tapahtumien. Valinta, väistämättömästi, on valintaa ajatusten joukosta, ja ajatukset, näin oletamme, eivät ole annettuja."

Valinta ei tule koskaan seurauksitta. Bucha-

nan (1969, 44-45) erottaa toisistaan kolme mahdollista seurausta, joilla on väliä kustannuksena. Kaksi näistä esiintyy subjektiivisessa maailmassa ja kolmas objektiivisessa maailmassa. Objektiivisessä maailmassa kustannus on jonkin asian tuottamiseen tarvittava uhraus jollakin tavalla arvostettuna. Tämä kustannus piirtyy tarvittaessa tyylikkäästi kustannuskäyrään, ja aina myös tavallaan jälkikäteen päätökseen nähden. Toki sitä voidaan myös etukäteen arvioida ja ottaa esimerkiksi laskelmina huomioon päätettäessä. Buchanan näkee tässä ongelmana sen, ettei kustannusta kytketä valintaan, eikä valinnassa realisoituva uhraus siksi tule esille. Näin hän toteaa (emt. 47): "... kun kustannus erotetaan valintaprosessista, niin kuin uusklassisessa asetelmassa tehdään, siinä ei ole mitään "todellista". Siihen ei liity tuskaa, kärsimystä, eikä hyödyn menettämistä."

Subjektivisessa maailmassa tätä ongelmaa ei ole. Siellä ero kahden kustannuksen välillä voidaan tehdä päätöksen ajankohtaan nähden. Itse päätöstilanteesta vaikuttavasta kustannuksesta voidaan puhua valintaan vaikuttavana kustannuksena (choice-influencing cost). Sen seurauksena mahdollisesti menetettävät hyötymahdollisuudet taas ovat valinnasta johtuvia kustannuksia (choice-influenced cost), joiden Buchanan väittää parhaiten toteuttavan sen mitä uponneilla kustannuksilla on alun perin tarkoitettu. Vaihtoehtoiskustannuksen voi tarvittaessa ymmärtää rajatummin näiden käsitteiden kautta, mutta se ei ole aivan välttämätöntä. "Suoraan sanoen, vain valintaan vaikuttavat kustannukset edustavat uhrattujen "mahdollisuuksien" arvioimista. Siksi saattaisi olla järkevää rajoittaa termi vaihtoehtoiskustannus tähän käsitteeseen ja kehitellä muita kuvaavia välineitä viittaamaan sekä valinnasta johtuviin kustannuksiin valinnan logiikassa and objektiiviseen kustannukseen ennustavassa teoriassa. Yleisemmässä mielessä, kuitenkin, mitä vaan näistä kolmesta käsityksestä voidaan mielekkäästi käsitellä vaihtoehtoiskustannuksen tapaan". (emt. 45).

PÄÄTÖKSENTEKIJÄ MARKKINAPROSESSISSA

Subjektien välityksellä realisoituva kustannusten ja hintojen välinen yhteys antaa perustan ensin Haeykin (1978) ja sitten erityisesti Israel

M. Kirznerin (1974) kehrittelemään yrittäjälähtöiseen tulkintaan markkinoista (ks. myös Casson 1991, 367-70). Se on edelleenkin yksi keskeinen yrittäjysteoria, ja jo siksi mielenkiintoinen tutustumiskohde myös julkisen yrittäjyyden mahdollisuuksia varovasti avaavalle modernille hallintotieteelle. Tässä yhteydessä sen tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että se on myös tapa kuvata ja selittää markkinoilla toimivien yksilöiden päätöksentekoa subjektivistisesta käsityksestä käsin. Tosin päähuomiossa ovat enemmän hinnat kuin kustannukset.

Uusitävältäisen yrittäjysteorian lähtökohtana on sen mm. Friedrich Hayekilta omaksuma tulkinta markkinaprosessista. Hayek on täysin eri mieltä kilpailun perusluonteesta kuin ne, jotka ymmärtävät kilpailun täydellisen kilpailun mallin kautta. "On vaikeaa puolustella taloustieteilijöitä sitä syytöstä vastaan, että noin 40:stä 50:een vuoteen he ovat keskustelleet kilpailusta oletuksien, jotka, jos ne olisivat totta reaali maailmassa, tekisivät sen täysin epäkiinnostavaksi ja hyödyttömäksi. Jos joku todella tietäisi kaiken siitä mitä talusteoria kutsuu dataksi, kilpailu olisi todellakin hyvin tuhaavainen menetelmä takaamaan näihin faktoihin sopeutumisen." (Hayek 1990, 179)

Hayek on huolissaan myös niistä, jotka tämän kilpailun luonteen täydellisen kilpailun mallista lähtevän tulkinnan takia ovat päätyneet tulkitsemaan kilpailun haitalliseksi tai poissaolevaksi. Tällaista näkemystä Hayek ei allekirjoita. Hän tarjoaakin täydellisen kilpailun mallin tilalle oman näkemyksensä, joka tarkastelee kilpailua etsimisen ja löytämisen prosessina: "...kun kilpailun käyttäminen on rationaalisesti perusteltua, se tapahtuu siltä perustalta, ettemme tiedä etukäteen faktoja jotka määräävät kilpailijoiden toiminnan." (emt. 179) Tämän hän muotoilee vielä "tutkimusohjelmanä": "...ehdotan tarkastelemaan kilpailua sellaisten faktojen etsimisproseduurina, jotka, (...), eivät olisi kaikkien tiedossa, tai ainakaan hyödynnettävissä." (emt. 179)

Keskeinen kohta, jossa Hayek lähtee eri tielle kuin esimerkiksi täydellisen kilpailun mallia mukaillevat tutkijat, ja ilmeisesti myös suuri osa subjektivistiteja, on suhtautuminen niukkuuteen. Hayek ei lähtökohtaisesti oleta hyödykkeiden niukkuutta, vaan katsoo nimenomaan kilpailun prosessina vasta paljastavan tällaisen niukkuuden markkinoilla toimiville päätöksentekijöille. Niukkuus on tällöin juuri tällainen keskeinen fakta, joka löytyy

markkinaprosessin aikana. Sinänsä hyödykkeen arvo on hänenkin käsityksensä mukaan kytköksissä sen niukkuuteen. Niukkuus ilmenee käytännössä hinnoissa, jotka ovat tärkein signaali päätöksentekijöille markkinapäätöksiä tehdessään. "Tieto josta minä puhun koostuu pikemminkin kapasiteetista löytää erityisiä olosuhteita, jotka tulevat vaikutukselliseksi vain jos markkinat informoivat tämän tiedon haltijoita siitä millaisia asioita tai palveluita halutaan, ja kuinka kiireellisesti niitä halutaan." (emt. 181)

Päätöksentekijöiden voi edelleen ajatella valitsevan niitä vaihtoehtoja, joiden tarjoama mahdollisuus tulevan hyödyn suhteen on mahdollisimman suuri, ja vastaavasti jokaisessa valintatilanteessa menetetty mahdollisuus mahdollisimman pieni. Hayek selittää kilpailua koskevalla käsityksellään kuitenkin markkinaprosessissa muodostuvan spontaanin järjestyksen luonnetta. Tämän vuoksi hänelle on tärkeää etteivät yksittäisten päätöksentekijöiden suunnitelmat aina toteudu, ja että yksittäisten päätöksentekijöiden tasolla tulee väistämättä pettymyksiä odotusten ja aikomusten toteuttamisessa. Markkinayhteiskunnan luonteessa on siis tietynlainen yllätyksellisyys, joka estää tai ainakin vaikeuttaa tulevaisuuden suunnittelua. (emt. 180)

Israel M. Kirzner (1974) on eräs tunnetuimpia niistä uusitävältäisistä tutkijoista, jotka on tarttuneet haasteeseen tutkia kilpailua etsimisen ja löytämisen prosessien kautta. Yrittäjyys on hänelle kaikkiin markkinoilla toimiviin jollakin tavoin kytkeytyvä piirre, jossa kyse on ainoastaan valpaudesta ostamis- ja myymismahdollisuuksiin nähden (Kirzner 1974, 15). Ajatus on omaksuttu von Misesiltä (1949, 14, 252-56), joka kuvaa tällä tavalla toimivaa tavoitteellista yksilöä termillä "homo agens". Kirznerin tyypillinen yrittäjä on yrittäjä-tuottaja, joka tuottaa markkinoilla myytäväksi jotain tuotetta tai palvelua. "Me näemme markkinoiden muodostuvan, minä tahansa ajanjaksona, kuluttajien, yrittäjä-tuottajien ja resursien omistajien keskenään vuorovaikutuksessa olevista päätöksistä" on Kirznerin yhteen lauseeseen tiivistyvä tulkinta markkinoiden luonteesta (emt. 9).

Tarkastelun lähtökohta ei ole tasapainoon hakeutumisen korostaminen, vaan epätasapainon jatkuminen. Tämän ajatuksen hän on omaksunut Hayekilta. Epätasapainotilassa jokaista markkinoilla tehtyä ostamispäätöstä kohtaan ei ole jonkun toisen tekemää myymispäätöstä.

Kaikki eivät siis pääse transaktioon, vaan osa toimijoiden suunnitelmista jää toteutumatta. Päätöksenteko tulkitaan ajallisesti peräkkäisten kierrosten muodossa tapahtuvaksi toiminnaksi, jossa jälkimmäisellä kierroksella on mahdollisuus ottaa huomioon se mitä tietää edellisellä kierroksella toisten tehneen tai pyrkineen tekemään. Jos ensimmäisellä kierroksella jostakin liiketoimintamahdollisuudesta ei vielä ollut tietoa, toisella kierroksella se voidaan ottaa huomioon. "Markkinaprosessi, tämän vuoksi, lähtee liikkeelle osallistujien alkuperäisestä markkinatietämättömyydestä. Prosessi itse koostuu markkinaosallistumisen tuottaman markkinainformaation virran aikaansaamista systemaattisista suunnitelman muutoksista - siis, suunnitelman testaamisesta markkinoilla." (emt. 10).

Hinta on tärkein markkinainformaation muodoista. "Näkökohta joka on pidettävä koko ajan mielessä on, että kaikki taloudellinen sopeutuminen on tarpeen ennakoimattomien muutosten takia; ja koko syy hintamekanismin käyttämiseen on kertoa ihmisille sen mitä he tekevät, tai voivat tehdä, olevan heistä riippumattomista syistä vähemmän tai enemmän kysyttyä" (Hayek 1990, 187). Toiset toimijat ovat silti herkempikorvaisia muutosten suhteen kuin toiset. Menestyminen yrittäjyydessä on kytköksissä valppauteen erilaisten muutosten suhteen, joista hinta toimii tärkeimpänä signaalina. Jokainen päätöksentekokierros tuottaa erilaisia mahdollisuuksia, joita toiset hyödyntävät seuraavalla kierroksella paremmin kuin toiset.

INFORMAATIO KUSTANNUKSISTA PÄÄTÖKSENTEOSSA

On siis olemassa objektivistinen tulkinta, jonka mukaan kustannukset ovat todellisia ja laskettavissa. Vanhempi objektivistinen arvoteoria määrittää ne suhteessa esimerkiksi työn määrään, uudempi taas vain suhteessa yksilöiden preferensseihin. On olemassa myös tässä artikkelissa esitelty subjektivistinen tulkinta, jonka mukaan kustannukset realisoituvat ainoastaan päätöksentekotilanteessa olevien subjektien tekemissä tulevaisuuden ennakoinneissa, vieläpä vain ja ainoastaan päätöksen aikana. Objektivistinen tulkinta tuottaa esimerkiksi erilaisia kustannuslaskelmia, subjektivistinen taas vain auttaa ymmärtämään kuinka rationaaliset yksilöt toimi-

vat intentionaalisesti.

Subjektivistisesti von Mises kritisoi vahvoihin sanankäantein kustannusten tulkittamista todelliseksi kustannukseksi (emt. 393): "Jos kustannukset olisivat todellinen asia, toisin sanoen, objektiivisesti erotettavissa ja mitattavissa riippumatta henkilökohtaisista arvoa koskevista käsityksistä, ulkopuolisen välittäjän olisi mahdollista määrittellä niiden taso ja täten oikea hinta. Ei ole syytä tarkastella tämän idean absurdiutta yhtään pidemmälle. Kustannukset ovat arvottomaisilmiö. Kustannukset ovat arvo joka liittyy arvokkaimpaan halun tyydyttämiseen, joka jää toteuttamatta koska sen toteuttamiseen tarvittavat keinot käytetään siihen halun tyydyttämiseen, jonka kanssa toimimme."

Tavoitteellinen toiminta on yksilön oman suunnitelman toteuttamista jatkuvassa vuorovaikutuksessa muiden omaa suunnitelmaansa toteuttavien yksilöiden kanssa. Se onnistuu sitä paremmin, mitä parempi informaatio on käytettävissä toisten suunnitelmista ja tavoista toteuttaa suunnitelmaansa. Tässä vaiheessa voidaan siksi asettaa kysymys: mitä toisten suunnitelmista voidaan ylipäätänsä tietää oman päätöksenteon perustaksi? Jos pitäytytään aivan ehdottomasti subjektivismissa, vastaus kuuluu hyvin vähän, jos ylipäätänsä mitään. Totuus kuitenkin on se, että päätöksentekijät pyrkivät hyödyntämään toiminnassaan esimerkiksi kustannuslaskennan tuotamaa informaatiota.

Tällaista ei ole syytä myöskään pitää tarpeettomana ja hyödyttömänä, vaikka siksi ehkä joutuisikin peruuttamaan muutaman askeleen ehdottomasta subjektivismista objektivismiin suuntaan. Esimerkiksi von Mises ei kokonaan kiellä kustannuslaskentaa, mutta haluaa silti pitää subjektivilähtöisyyden tarkastelunsa keskiössä. Tämän vuoksi hän kieltää kustannuslaskennan aritmeettisen ja objektiivisen luonteen: "Kustannuslaskenta ei siksi ole aritmeettinen prosessi, joka voi tulla ulkopuolisen arvioitsijan perustamaksi ja tarkastelemaksi. (...) Sen keskeiset kohdat ovat tulevia olosuhteita koskevan ymmärryksen tulosta, välttämättä aina värityneenä yrittäjän mielipiteestä markkinoiden tulevasta tilasta." (von Mises 1949, 346)

Hän jatkaa teemasta oheisella tavalla: "Yritykset muodostaa kustannuslaskelmia "puolueettomalta" perustalta ovat tuomittuja epäonnistumaan. Kustannusten laskeminen on toiminnan mentaalinen väline, tarkoitushakuinen raken-

nelma hahmottamaan parhaat keinot tulevien olosuhteiden parantamiseksi. Se on välttämättä valintamahdollisuuksiin liittyvää, ei todellista. Ulkopuolisen arvioitsijan käsissä se muuttaa luonnettaan kokonaan. Arvioitsija ei odota tulevaa innolla. Hän katsoo taaksepäin menneeseen ja joustamattomiin sääntöihin jotka ovat käyttökelvottomia todelliselle elämälle ja toiminnalle. Hän ei ennakoiv muutoksia.” (emt. 346-47)

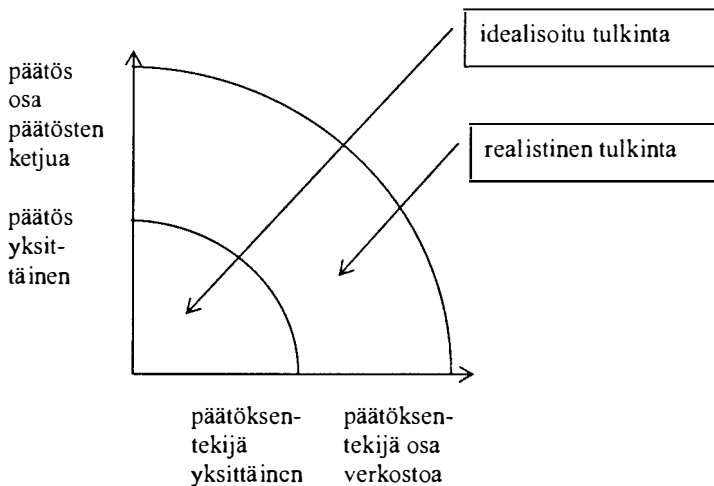
KRIITTINEN KOMMENTTI

Subjektivistisesta näkökulmasta tulkiten päätökset perustuvat varmuuden sijasta päätöksentekijöiden tekemiin ennakoiteihin. Idea subjektivistisesti tulkituista vaihtoehtoiskustannuksista voidaan hyödyntää yrityksessä ymmärtää näiden ennakoiteihin perustuvien päätösten perimmäistä logiikkaa. Ennen siirtymistä artikkelin lopettaviin päätelmiin, pohdin vielä lyhyesti missä mahdollisesti tässä kuvattu subjektivistinen tulkinta osuu harhaan.

Tässä artikkelissa kuvatun päätöksenteon tarkastelun ongelma kärjistyy minusta siihen miten se päätöksentekoa lähtee tarkastelemaan. Sille näyttää olevan kokolailla tyypillistä eristää sekä päätöksentekijät että päätökset yksittäin analy-

soitaviksi kokonaisuuuksiksi. Tämän vuoksi se pystyy parhaimmillaankin vain idealisoituun tulkintaan päätöksenteosta. Todelliset päätöksentekijät eivät kuitenkaan juuri tee päätöksiään eristyksissä, vaan omaavat erilaisia sitoumuksia suuntaan ja toiseen. Realistisempaa lieneekin siksi lähteä tulkitsemaan päätöksentekijä osaksi muista yksilöistä koostuvia verkostoja. Kustannukset ja hyödyt eivät tällöin hahmotu ainoastaan sen kautta mitä yksilöt oman tietonsa varassa yksilöinä ennakoivat, vaan myös verkostosuhteilla ja niissä ilmenevillä sitoumuksilla on oma merkityksensä. Yksilöiden sijasta kyse on useimmiten kollektiiveista, esimerkiksi ryhmistä, organisaatioista tai jopa järjestelmistä, joissa valta tehdä päätöksiä jakaantuu sovitulla tavalla useammille päätöksentekijöille. Yksittäiset yksilöt eivät aina ole ratkaisevia, vaan se kuinka kollektiiveissa onnistutaan pääsemään ratkaisuihin yksilöiden yhteistoiminnassa.

Myöskään itse päätöksiä ei ole pitkälle mielekästä tarkastella toisistaan irrallisina yksittäisinä päätöksinä, vaan korostaa sen sijaan niiden kytkeytymistä aikaisempiin ja myöhempiin päätöksiin. Päätös on leikkaus menneen ja tulevan välillä myös siten, että se seuraa aikaisemmin tehtyjä päätöksiä ja pohjustaa tulevia. Vaikka menneet eivät olisikaan olemassa päätöksiä teh-

Kuvio 1: Idealisoitu ja realistinen tulkinta päätöksenteosta

täessä kustannuksina, ne ovat silti olemassa päätöksentekoa ohjaavina elementteinä. Oikeastaan yksittäisillä päätöksillä ei ole aina edes merkitystä, vaan päätöksenteon jatkuvuudella. Tämän jatkuvuuden nimissä on syytä kiinnittää huomiota myös siihen miten päätökset vaikuttavat myös tuleviin päätöksiin.

Realistinen tulkinta ottaa siksi huomioon sekä päätöksentekijöiden, että itse päätösten verkotumisen ja/tai ketjuuntumisen. (kuvio 1).

On kysyttävä miksi idealisoitu tulkinta on säilynyt vetovoimaisena. Vastaus on ilmiselvä. Oletamalla tilanne todellisuutta yksinkertaisemmaksi vahvistetaan pohjimmiltaan logiikkaa hyödyntävää tulkintaa. Edellytykset loogisesti selkeään tulkintaan ovat selvästi paremmat kuin tekemättä em. yksinkertaistavia oletuksia. Eikä tässä ongelmaa sinänsä olisikaan jos ei yksinkertaistavien oletusten tekemiseen liittyisi usein kiusaus jättää niiden avulla todellisuus toissijaiseksi. Se on loogisesti vahvojen analyysien väistämätön kääntopuoli, myös tässä tarkasteltujen.

Koska tässä realistiseksi tulkinnaksi kutsuttu lähestymistapa ei omaa samanlaista loogista selkeyttä kuin idealisoiduksi tulkinnaksi kutsuttu tapa, sen on korvattava tämä puute jollakin tavalla. Siksi sen nimissä on luonnollista lähteä tutkimaan päätöksentekoa empiirisesti, ottaen samalla moniin empiiristä tutkimusta tarpeettomana pitäviin subjektivisteihin etäisyyttä. Empiiriselle tielle lähteminen ei ehkä kuitenkaan välttämättä johda siihen, että subjektivistinen tulkinta vaihtoehtokustannuksista olisi jätettävä kokonaan väliin. Äärimmäisen subjektivistinen tulkinta ei silti ole mahdollinen. Edelleen voi ajatella, että yksilöiden subjektiivinen kokemus on merkittävä tiedon lähde, mutta ei voi ajatella ettei tietoa yksilöiden hallussa olevasta tiedosta, kokemuksesta ja niiden käyttötavoista päätöksenteossa voisi saada empiirisiä menetelmiä hyödyntämällä. Edelleen voi keskittyä yksilöihin, mutta ei kuitenkaan eristyksissä toista yksilöistä valintoja tekevinä päätöksentekijöinä. Edelleen voi tarkastella arvottamista päätöksentekoon kuuluvissa valintatilanteissa, mutta kuitenkin ei täysin irrallaan siitä miten aikaisemmissa päätöksissä on eri vaihtoehtoja arvoitettu.

LOPUKSI

Kuten olen jo aikaisemmin todennut, otsikkoni kysymys - mitä kustannus on päätöksentekijälle valintatilanteessa - olisi varsin luonteva empiirinen kysymys. Tässä vaiheessa olen kuitenkin tyytynyt tarkastelemaan sitä kirjallisuuden perusteella. Kirjallisuus antaa useampia vastauksia em. kysymykseen. Varsin tyypillistä on katsoa, että kustannuksessa kysymys on resurssien kulumisesta jonkun asian tuottamiseen. Tämän näkemyksen mukaan kustannus on päätöksentekijälle arvio tai laskelma resurssien kulumisesta suhteessa niillä saavutettavaan hyötyyn. Laskentatoimen ja talousjohtamisen maailmassa kustannus ymmärretään pääsääntöisesti näin. Uskon, että tämä käsitys vastaa myös useimpien hallintotieteilijöiden käsitystä kustannuksen luonteesta. Kuka ikinä pyrkiikin selvittämään mitä kaikkea resurssien kulumisesta on kulloinkin otettava huomioon, joutuu kysymään Ari Mannisen (2001, 45) ehdottamalla tavalla "mitkä uhraukset ja miten arvostettuina tulisi ottaa huomioon toimenpiteen X kustannuksina". Kun tähän kysymykseen on annettu vastaus, myös kustannukset on identifioitu tämän pohjimmiltaan objektivistisen näkökulman edellyttämällä tavalla. Sinällään kysymys on luonnollisesti haastava ja edellyttää ammattitaitoa tullakseen tyydyttävästi ratkaistuksi.

Tässä artikkelissa tarkastellut näkemykset lähtevät siitä, että kustannus ei ole päätöksentekotilanteessa päätöksentekijälle resurssien kulumista, vaan tehdyssä valinnassa realisoituvaa mahdollisuuksien katoamista. Tämän ajattelutavan ytimessä on se, että koska valinta niukkuuden vallitessa rajaa aina muita mahdollisuuksia, on tätä muiden mahdollisuuksien rajaamista paras arvioida valinnan kustannuksena. Päätöksessä tehdyn valinnan kustannukseksi ymmärretään tässä ajattelutavassa vaihtoehtokustannus, parhaimman valintatilanteessa valitsematta jääneen vaihtoehdon arvo. Ajattelutavan sisällä eri näkemykset eroavat sen suhteen kuinka ne lähtevät tätä valitsematta jääneen vaihtoehdon arvoa hahmottamaan.

Klassinen hengeltään objektivistinen kuvaus vaihtoehtokustannuksista on Adam Smithin esimerkki majavasta ja hirvestä, jossa näiden arvo määritellään metsästämiseen kuluvan ajan kautta. Koska majavan metsästäminen ottaa kaksi päivää siinä kun hirven metsästäminen vain

yhden, on majavan arvon oltava kaksinkertainen hirven arvoon nähden. Vastaavaa ajattelutapaa edustaa myös marxilaisuus, jossa ihmisten tekemälle työlle annetaan keskeinen merkitys arvon tuottajana. Uudempi, edelleen hengeltään objektivistinen tulkinta vaihtoehtokustannuksista ei sen sijaan lähde valintojen arvoa määrittäessään työstä liikkeelle. Se rinnastaa majavan ja hirven arvon toisiinsa ottaen huomioon ihmisten preferenssit näiden suhteen. Jos hirveä arvostetaan majavaa enemmän, on tämä ratkaiseva tekijä vaihtoehtokustannuksen määräytymisen kannalta. Metsästämiseen kuluva aika ja vaiva eivät tällöin ole olennaisia kysymyksiä.

Nykyaikaisessa markkinataloudessa objektivisti hakee sopivaa arvoa uhratuille vaihtoehdoille niiden markkina-arvosta. Jos markkinat ovat käytössä, ja ne oletetaan tasapainotilaan, jolloin hinnan ja kustannusten välillä on talusteoriassa kuvattu yhteys, tämä onkin mahdollista. Tasapainotila on kuitenkin Hayekin tapaan ajatteleville subjektivistille mahdoton ajatus, koska silloin he olettavat kilpailun itse asiassa lakkaavan. Kaikki myyjät ja ostajat toteuttavat omaa suunnitelmaansa jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Markkinat muodostuvat omaa suunnitelmaansa toteuttavien tuottajien, myyjien ja kuluttajien vuorovaikutuksesta, luoden jatkuvasti uusia tilaisuuksia eri toimijoille. Kilpailu markkinoilla esiintyy tämän näkemyksen mukaan ainoastaan epätasapainossa olevassa taloudessa, jossa jokaista myyntipäätöstä kohtaan ei välttämättä löydy vastaavaa ostopäätöstä.

Subjektivistit hahmottavat vaihtoehtokustannukset subjektista käsin asiaa katsoen. Arvottamisesta heidänkin mukaansa vaihtoehtokustannuksissa on kyse subjektiivisen arvo-teorian tapaan, mutta subjektivistit tarkastelevat arvottamista ainoastaan päätöksentekijöiden subjektiivisessa maailmassa, suhteessa heidän tekemiinsä tulevaisuuden ennakoiteihin. He eivät kuitenkaan katso mahdolliseksi antaa objektiivisia arvoja vaihtoehtokustannukselle. Kustannus on tällöin olemassa ainoastaan päätöksentekijän mielessä, suhteessa hänen näkemykseensä siitä mikä valittavissa olevista vaihtoehdoista on paras toteuttamaan hänen omaa suunnitelmaansa. Kustannusten tunnistaminen on tällöin päätöksentekijälle - ainakin mikäli Thirlbyä (1981, 140) on uskominen - niiden vaihtoehtojen tunnistamista, joita ei siinä valinnassa sillä kertaa valita. Kun tilanne on ohi ja

valinta suoritettu, subjektivistit katsoo kustannuksenkin hävinneen. Mahdollisessa uudessa valinnassa kustannus on jälleen olemassa. Silloinkin se edustaa valintoja tekevän päätöksentekijän päätöksentekotilanteessa ilmenevää käsitystä siitä mitä vaihtoehtoja on varaa hylätä oman suunnitelman toteuttamiseksi.

LÄHTEET

- Alchian, Armen: Cost, International Encyclopedia of the Social Sciences 3, s. 404-415, Macmillan, London 1969.
- Banfield, Edward C.: Ends and means in planning, teoksessa A Reader in Planning Theory, toim. Andreas Faludi, s. 139-149, Pergamon Press, Oxford 1984.
- Buchanan, James M.: Cost and Choice: An Inquiry in Economic Theory, Markham Publishing Company, Chicago 1969.
- Casson, Mark: The Entrepreneur: An Economic Theory, Gregg Revivals, Aldershot 1991.
- Coase, R.H.: Business organization and the accountant, teoksessa L.S.E. Essays on Cost, toim. J.M. Buchanan ja G.F. Thirlby, s.95-132. New York University Press, New York, London 1981.
- van Eeghen, Piet-Hein: Subjectivism, indeterminacy and the structure of economic analysis, Review of Political Economy 6:2, (1994), s. 153-185.
- Etzioni, Amitai: Mixed-scanning: A "third" approach to decision-making, teoksessa A Reader in Planning Theory, toim. Andreas Faludi, s. 217-229, Pergamon Press, Oxford 1984.
- Hayek, F.A.: The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason, The Free Press, Glencoe 1952.
- Hayek, F.A.: The use of knowledge in Society, teoksessa Price Theory: Selected Readings, toim. Harry Townsend, s. 17-31, Penguin Books, Harmondsworth 1971.
- Hayek, F.A.: New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas. Routledge, London 1990.
- Hayek, Friedrich A.: Kohtalokas ylimieli, Art House, Jyväskylä 1998.
- Hyyryläinen, Esa: Sopimuksellisuus, talous ja johtaminen: New Public Management sopimusohjauksessa ja julkisten organisaatioiden sopimustenhallinnassa, Vaasan yliopiston julkaisuja, Tutkimuksia 256, Hallintotiede 31, Vaasa 2004.
- Kirzner, Israel M.: Competition and Entrepreneurship, The University of Chicago Press, Chicago, London 1974.
- Lindblom, Charles E.: The science of "muddling through", teoksessa A Reader in Planning Theory, toim. Andreas Faludi, s. 151-169, Pergamon Press, Oxford 1984.

- Manninen, Ari: Totuus menoista, kuluista ja kustannuksista. *Hallinnon tutkimus* 20:3 (2001), s. 40-54.
- von Mises, Ludwig: *Human Action: A Treatise on Economics*, William Hodge and Company Limited, London, Edinburgh, Glasgow 1949.
- Robbins, Lionel: *An Essay on the Nature & Significance of Economic Science*, Macmillan and Co., Limited, London 1952.
- Self, Peter: *Econocrats and the Policy Process: The Politics and Philosophy of Cost-Benefit Analysis*, The Macmillan Press LTD, London 1975.
- Shackle, G.L.S.: *Decision, Order and Time in Human Affairs*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 1969.
- Shand, Alexander H.: *Free Market Morality: The Political Economy of the Austrian School*, Routledge, London, New York 1990.
- Smith, Adam: *Kansojen varallisuus: Tutkimus sen olemuksesta ja tekijöistä*, Ensimmäiden nide, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo ja Helsinki 1933.
- Thirlby, G.F.: The subjective theory of value and accounting 'cost', teoksessa L.S.E. *Essays on Cost*, toim. J.M. Buchanan ja G.F. Thirlby, s.135-161. New York University Press, New York, London 1981.
- Vanberg, Viktor: The rationality postulate in economics: its ambiguity, its deficiency and its evolutionary alternative, *Journal of Economic Methodology* 11:1 (2001), s. 1-29.
- Vartola, Juha: *Näkökulmia byrokraatiaan*, Tampereen yliopisto, johtamistieteiden laitos, Tampere 2004.
- Vaughn, Karen: Does it matter that costs are subjective? *Southern Economic Journal* 46:3 (1980), s. 702-715.